

ÜSKÜDAR KADI SİCİLLERİ IŞIĞINDA KADINLARIN GİYİM VE SÜSLENMELERİNE DAİR BİR İNCELEME*

*Seher YÜCETÜRK***

Öz: Giyim tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Giyime ait süreç, zaman içerisinde değişkenlik göstererek şekillenmiştir. İnsanlar erken dönemlerde asgari olarak vücutlarının mahrem yerlerini kapatmak için çeşitli malzemelerden yararlanmışlar ve giysi benzeri şeyler üretmişlerdir. Giyim ile ilgili bir sonraki adımı, insanların vücutlarını iklim şartlarına karşı korumak ihtiyacından doğan örtünme oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çeşitli bitki liflerinden, kumaşlardan, keçeden, deriden, pamuktan ve muadilinden, -kıyafet olması mümkün olan- her türlü malzemeden kıyafet üretmişlerdir. İlerleyen zaman ve bilgi birikimi sayesinde giyim, insanları kültürel ve ekonomik anlamda yansıması bakımından şekillenmiştir. Çünkü kültür, insanları çevrelerine tanıtan önemli bir giysidir. Kişiler, sessiz ve görsel bir dil olan giysileri kullanarak kendi kültürlerini yansıtabilirler; siyasi, ekonomik, kültürel ve daha pek çok konuda karşı tarafa mesaj verebilirler. Osmanlı kadınlarının giysileri kullanırlarken ekonomik ve kültürel faktörlerin yanı sıra dini ritüellerin de etkisinde kaldıkları tespit edilmiştir. Sicillerden edinilen bilgiler ışığında konuyu açıklamak üzere Üsküdar sicillerinden faydalanılmıştır. Klasik dönem Osmanlı toplumunda kadınların giyimleri konusunda hangi etkenlerin tesirinde kaldıklarını, giyim ve kuşamlarında nelere dikkat ettiklerini, giyimlerinin malzemelerinde ve kalitesinde nelerin ön plana çıktığı gibi daha birçok sorunsala cevap bulmak amacı ile Üsküdar sicillerine başvurulmuş ve 16. yy sonları ile 17. yy başlarından bazı defterler 1596-1603 tarihleri arasında 10 defter taranarak konu ile alakalı veri sunanlardan istifade edilmiştir. Üsküdar mahkemesine yansıyan spesifik örnekler ön plana çıkarılarak ilgili başlıklar altında değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mahkeme, kadın, giyim, süslenme, ziynet eşyası.

An Examination on Women's Clothing and Adornments based on the Uskudar Court Records

Abstract: The history of clothing is as old as human history. The process of cloth making is shaped by change over time. In the early periods, people made use of various materials to cover at least the private parts of their bodies, and they made cloth-like materials. The next step in clothing is covering, which arises from the need for people to protect their bodies against climatic conditions. In this direction, they produced clothes from various plant fibers, fabrics, felt, leather, cotton, and any other equivalent material-possible clothing. With the advancement of time and

* Makalenin Türü: Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş ve Kabul Tarihleri: 05.02.2023 - 24.08.2023

** Dr.Öğr.Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Osmaniye, Türkiye. E-posta: sehelyuceturk@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000000197522814.

knowledge, clothing transformed into a cultural and economic reflection of people. Since culture is an important 'garment', people can reflect their own culture by using clothing as a visual and silent language; they can send messages on political, economic, cultural issues. Thus, Ottoman women's choice of clothing were influenced by economic and cultural reasons as well as religious rituals. Üsküdar court records from the late 16th to the 17th centuries - in particular 10 registers covering the period from 1596-1603, were consulted to answer questions, like what factors influenced women's clothing in the classical period Ottoman society; which issues they paid attention to in their clothing and outfit, and what they preferred in terms of the materials used and the quality of clothing.

Keywords: Court, woman, clothing, adornment, jewellery.

Giriş

İnsanlık tarihi ne kadar eskiye dayanıyorsa giyim tarihi de o kadar eskiye götürülebilir. Giyim, en temel anlamı ile insanların vücutlarını ve vücutlarındaki mahrem yerlerini korumak için güdüsünden doğan bir ihtiyaç olarak tanımlanabilir. Bu ihtiyaç, en temel madde olan bitki yaprakları ile giderilmiştir (Turan, 2000, s. 234). İnsanların giysileri, onların içerisine yerleştikleri ilk mekanları sayılmaktadır (Sezer Arıç, 2006, s. 142). Kültürel açıdan bakıldığında giyim, insanın sosyo-kültürel çevresinde ve fark edilmek istediği her ortamda birer iletişim dili olduğu kabul edilmelidir. Giysi, insanlar için bir toplumsallaşma aracıdır. Gelenek ise kişileri giydiren, insanların toplum içerisindeki kimliklerini, cinsiyetlerini, statülerini belirleyen bir etkidir (Kutlu ve Özmen, 2008, s. 305). Ayrıca maddi bir kültür ögesi olan giyim, kültürleri birbirinden ayırtan ve bu ayırımın görünürlüğünü sağlayan bir öğedir (Kutlu & Özmen, 2008, s. 306). Klasik Osmanlı toplumunda erkeklerin kullandıkları dış giyim kimi meslekleri icra edenlerin, cemaatlerin kendilerine özgü giyim-kuşam ve başlıklara sahip olmaları onların sosyal statüleri hakkında bilgi verirdi (Avcı, 2007, s. 8). Bele takılan kuşaklar, başa giyilen, üzerinde değişik süsleme ve işaretlerin bulunduğu başlıklar; meslek ve rütbe farklılıklarını belirtmek için kullanılmıştır (Koca, 2012, s. 1). Bu cümleden hareketle giyim ve süslenme, kişinin dış görünüşüne yansıyan unsurlar olarak, dış görünüşlerinin farklılaşmasını ve dini, kültürel, ekonomik hatta siyasi görüşlerini yansıtan, sessiz ancak görsel bir dildir denilebilir. Özellikle kadınlar, erken dönemlerden itibaren doğada olan herhangi nesnenin, tüyün, çiçeğin, deniz kabuğunun, renkli taşların, insan vücudunda parmaklara, bileklere, boyna, saça, ayak bileklerine takılması ile dış görünüşlerinde farklılık yaratırlar ve dikkat çeker hale gelirlerdi. Kozmetik olarak ise bir kilin veya herhangi bir kozmetik boyanın yüze sürülmesi ile daha görünür hale gelebilirlerdi (Okuşluk Şenesen, 2008, s. 392).

Zamanın ve bilginin ilerlemesi ile ham maddelerin kullanılması öğrenilmiş ve bunlardan elde edilen ürünlerden istifade edilmeye başlanmıştır. Devam eden süreçte giysilerin yapımında iç ve dış giysiler olarak genel bir ayrıma gidilmiştir.

Söz konusu ayırım, kullanılan malzemenin içeriğine göre planlanmıştır. İç giyimde tenle temasın fazla olmasından dolayı üretiminde pamuklu, yumuşak ve hava aldırıcı seyrek kumaşlar tercih edilmiştir. Kullanım yeri ve şartları göz önüne alındığında aynı mantıkla dış giyimin insanları soğuktan ve sıcaktan korumak için üretilmesinden dolayı giysilerin daha sert ve kalın maddelerden yapılması ihtiyacı doğmuştur denilebilir. Giysilerin yapımında ekonomik katkıların artması sonucu, giysilerden beklentiler de değişmiştir. Ekonomik anlamdaki katkılar sadece giyim sektörünü değil ziynet eşyalarını, süslenme için kullanılan her türlü aksesuarı da etkilemiştir. Maddi değeri yüksek malzemeler - giyim ve ziynet eşyaları- kullanan kişilerin ekonomik durumlarının iyi olduğunun da göstergesidir. Zengin kesimden insanlar daha değerli kumaşlara, kumaşlar üzerine işlenen süslemelere, günlük hayatta ve özel zamanlarda kullanılan giysilere kadar her şeyin kaliteli olanlarına erişebilmişlerdir. Ziynet eşyaları arasında kadınların altın ve gümüş gibi değerli madenlerden yapılmış olanları kullanmayı sevdikleri ancak tıpkı giyimde olduğu gibi ziynet eşyalarında da ekonomileri ölçüsünde elde edebildikleri tespit edilmiştir.

Çeşitli evrelerden geçen giyim, kuşam ve süslenme işi, bir süre sonra ihtiyaç olmaktan çıkıp moda olma yolunda evrilmiştir. Moda kavramına doğru evrilirkenki süreçte giyinmek, kuşanmak, takınmak, sürmek ve sürünmek şeklinde bir diğeri takip etmiş ve içten dışa doğru şekillenmiştir (Kuşoğlu, 2008, s. 26). Netice itibariyle hemen hemen her yenilikte olduğu gibi kadın giysileri konusunda da yenilikler zaman içerisinde gelişmiş; klasik dönemde geleneksel olan giysiler, 19. yüzyılda Batı sentezi ile harmanlanmıştır (Atalay, 2021, s. 135). Giyim, kuşam ve süslenme; psikoloji, sosyoloji, tarih ve daha birçok bilimin inceleme alanını ilgilendiren disiplinler arası bir konudur.

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında, şer'iyye sicillerindeki veriler esas alındığında Klasik Osmanlı toplumunda Müslümanların/Gayr-müslimlerin fark etmeksizin dinin ve kültürün etkisinde kaldıkları tespit edilmiştir. Bu cümleden insanların inandıkları dinin kurallarını yerine getirme noktasında ve içerisinde buldukları kültürün de etkisi ile giyimlerini şekillendirdikleri bilinmektedir. Klasik dönem Osmanlı toplumunda kadınların -sicillere yansıyan davalar ışığında- kendi başlarına, kendi istekleri doğrultusunda rahatça giyinip gezmelerinin imkân dahilinde olmadığı tespit edilmektedir. Özellikle dış giysisi konusunda örf ve adetlerin, dini kuralların çerçevesinde hareket ettikleri vakıadır. Müslüman bir kadın, kendisine namahrem kabul edilen alanlarda dış kıyafetini kurallara uygun tutmak zorundaydı. Kadınların kendilerine namahrem olan alanlarda kapalı ve vücut hatlarını belli etmeyecek kadar bol dış giysiler ile dolaşmaları uygundur.

Osmanlı Kadınlarının Kullandıkları Dış Giysiler

Belli değerlerin his ve duygu ekseninde yaşandığı, dil ile ifade edilen kurallar sayesinde toplumsal düzenin temin edildiği ve kuralların öngördüğü şekilde ihtiyaçları gidermek için alet edevat üreterek ihtiyaçlarını gidermeye çalışan insan ve toplum ile kültür, bir bütündür (Karaman, 2004, ss. 214-215). Kültür, maddi ve manevi olmak üzere kabaca bir tasnife tabi tutulabilir. İnsan eliyle oluşturulan ve maddi bir değeri bulunan her şey, maddi kültür kapsamındadır. Topluma şekil veren davranış biçimlerinden olan inançlar, gelenek-görenekler ile toplumdaki yazılı ya da yazısız kuralların hepsi, manevi kültürü oluşturan unsurlardır. Kültür denince akla ilk gelen gelenek ve göreneklerdir. Çünkü gelenek, insanlar tarafından oluşturulur ve yine insanlar arasında paylaşılır. Toplumdaki birikimleri gelenek ve görenekler marifetiyle sürdürmek mümkündür. Türk kültürü; tarih, coğrafya, dil, din, ekonomi, siyaset gibi başlıklarda oluşan farklılıklardan dolayı kendi ulusal ve coğrafi sınırları içerisinde bir bütün değildir. Söz konusu durum, alt kültürleri meydana getirmektedir (Gümüştakin, 2011, ss. 318-320). Osmanlı devleti bu tanıma uygun olarak farklı etnik yapıları ve farklı dini grupları bünyesinde barındırmasından dolayı çok çeşitli kültürlerin ve kültürel etkileşimlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır denilebilir. Çalışmaya konu olan klasik dönem, Osmanlı Üsküdar'ı bu tanımlamanın hakkını vermiş; ifade edilen tüm özellikleri bünyesinde barındırmıştır. Bu cümleden olarak Üsküdarlı kadınların giysi seçiminde dinin ve kültürün etkisi altında ya da ona uygun hareket ettikleri gözlemlenmektedir. Osmanlı toplumunda bir kadının açık ve yanında erkek olmaksızın bir noktadan diğerine seyahati uygun karşılanan bir şey olmamıştır (Yücutürk, 2021, s. 102). Böyle muhafazakâr ve kapalı bir toplumda din ve kültürün giyime yansımaları yadsınacak bir şey değildir. Osmanlı toplumunda kadınlar giysilerini kullanırlarken mahrem ya da namahrem alan olarak nitelendirilen alanlara göre giyinmek esasına uygun davranmışlardır. Yabancı yazarlardan Garnett, Osmanlı kadınının giyim kuşamını kapalı ve sade olarak ifade etmiştir (Garnett, 2009, s. 500). Elbette ki kadınlar her ortamda tamamen kapalı giymek durumunda değillerdi. Sokakta kapalı giyinen kadınlar, evlerinde daha rahat giysiler kullanmışlar ve bu giysiler özellikleri itibari ile sade, rahat, kullanışlı, yapımında kullanılan malzeme itibari ile ucuz maddelerden temin edilmekteydiler (Keskin, 2015, s. 160). Sicillerde ev içerisinde giyilen kıyafetlerden olan elbisenin “libas” (TDV, ÜŞS No: 97, 32) kelimesi ile karşılanmakta olduğu görülmüştür (Gülensoy, 2007, s. 91). Libas, “esvap” demektir (Devellioğlu, 2005, s. 551). Bazı kaynaklarda entari diğer bir ifade ile anteri kelimesi, Türkçe bir kelime olarak değerlendirilmiş; patiska, basma ve diğer çeşit kumaşlardan yapılan uzunca bir libas, düz, sade, süsüz kadın esvabını tanımlamak için kullanılmıştır (Koçu, 1969, s. 102). Kadınlar, bu giysiyi genellikle ev içlerinde kullanırlar, dışarı çıkacaklarında ise tek başına entari ile çıkmazlar mutlaka üzerlerine kapatıcı bir şey giyerlerdi. Kadınların kullandıkları iç giyimleri ve ev içerisinde

günlük kullandıkları entariler, sicillere fazla yansımaz. Çünkü bunlar, sürekli kullanılmaları nedeniyle eski ve bu sebepten maddi olarak cüz'î bir miktar ifade edecekleri için sicillerde davalara konu edilmemişlerdir (Keskin, 2015, s. 160). Sicillere yansıyanlarda, “köhne”, “köhne kaftan” (TDV ÜŞS No: 96, 15), “köhne kara zıbun” (TDV ÜŞS No: 99, 18), “yeşil köhne çuka” (TDV ÜŞS No: 101, 24) gibi ifadelere rastlamak mümkündür. Kısacası eski olan her esvab için köhne¹ kelimesi kullanılmıştır. Kadınların ev içerisinde yüzlerini kapatmaları gerekmezken namahrem alan olarak kabul edilen sokakta -evden uzak daha pek çok mekânda-dış giysiler üzerine kafalarını ve yüzlerini örtecek örtüler ile kapattıkları bilinmektedir. Osmanlı kadınlarının yüzlerini kapatmak için alınlarını siyah at tüyünden yapılmış peçe ile kapattıkları, çene bölümü ile başın geri kalan kısmını beyaz patiska olarak isimlendirilen bir bezle sardıkları ifade edilmiştir. İlâveten yüzü tamamen kapatmak için ise renkli ipek veya muslinden yapılmış bir şal kullandıkları belirtilmiştir (Garnett, 2009, s. 500). Bir başka yabancı seyyah Davis Fanny, Osmanlı kadınlarının yüzlerini peçe², yaşmak³ ve

¹ İncelenen zaman dilimi içerisinde çok fazla eskiyen köhne eşyaların sicillere yansımadağı düşünülmektedir. Çünkü köhne yani eskimiş giysiler genellikle günlük kullanılan ve maddi değeri bulunmayan giysilerdir. Genel olarak maddi değeri bulunmayan giysiler dava konularına yansımamıştır denilebilir.

² Kadınların sokakta yüzlerini tamamen gizlemek için örttükları seyrek dokulu örtüdür. Peçe bir diğeri ismi ile tutuk ya da nikab yaşmaktan yüzün tamamını kapatması itibarı ile farklıdır. Siyah kıldan yapılan keçeler zaman içerisinde tülâden ve ajurlu şekillerde de yapılmışlardır (Koçu, 1969, s. 189).

³ Kadınların dışarıda ferace giydikleri zaman yüzlerini kapamak için biri yukarıdan diğeri aşağıdan tutturulmak sureti ile iki parçadan oluşan ve gözlerinin ön kısmında bir aralık bıraktıkları beyaz tülâbente verilen isimdir. Bu şekilde tülâbent tutunmaya yaşmaklanmak ismi verilir. İki kısma ayrılmış olup “açık yaşamak” ve “kapalı yaşmak” şeklindedir. Alt (kapalı yaşmak) yapılırken tülâbent ikiye katlanarak kalın bir şekilde bürünmesi sağlanır burnun gözlerin altından burnun üzerinden ense üzerine bağlanır. Aynı şekilde kalınlaşması sağlanan tülâbent bu sefer de kaşların üzerinden alını içine tamamen alacak şekilde baş kapatılır. Neticede bu şekilde yaşmaklanan kadının sadece kaşları ve gözleri açıkta kalır. Açık yaşmakta ise tülâbentler gayet incedir. Alt yaşmak yalın halde bağlanır üst yaşmak ise alnın kenarlarından tutturulur. Bu şekilde yandan saçların ve yüz çehresi gözükür. Bk. (Koçu, 1969, s. 241). Erkekler ise kafalarına gerek güneşten korunmak ve gerekse kimi durumlarda sosyal statülerinden dolayı bazı şapka benzeri sorguç, arakiyye gibi giyim eşyalarını taktıkları bilinmektedir. Bunlardan sorguç başa takılan çelenk, tuğ manalarına gelir ve bunların da üzerleri birtakım tüylerle ve ziynet eşyaları ile süslenbilirdi. Bk. Koçu, 1969, s. 208) Bu cümleden olarak sicillerde geçen altuni sorguç (Üşs No:99, 23) ifadesinden kullanılan sorgucun altın ile süslenmiş olmasından dolayı üst düzey bir yöneticiye veya varlıklı bir kimseye ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine sicillerde geçen müzehheb yani yaldızlanmış altın sürülmüş arakiyyeden (Üşs No:99, 23) bahsedilmektedir. Arakiyye kelime olarak genellikle dervişlerin kullanmış oldukları ve yünden yapılmış bir çeşit külah olarak tanımlanmaktadır bk. URL-1

hotoz⁴ gibi farklı isimlerle adlandırılan kumaşlarla kapattıklarını ifade etmiştir (Fanny, 2006, s. 209). Kadınların yüzlerini kapatmak için kullandıkları peçe, yaşmak ve hotoz cinsinden bir örnek olarak “sarma ile işlenmiş baş bağı” (TDV ÜŞS No: 101, 48) kullanıldığı görülmektedir. Kullanılan bu çeşit malzemeler, ekonomik duruma göre veya zevke göre işlemler veya boncuklar ile zenginleştirilmiş olabiliyordu. Burada sarma ile işlenmiş bir baş bağından bahsedilmektedir. Bu durum, kadınların çocukluktan çıkıp genç kızlığa erişmeleri ile başlamaktadır. Böylece “tesettür” e göre giyinmiş olmaktadır (Mutaf, 2015, s. 288). Osmanlı toplumunda Müslüman ve gayrimüslim kadınlar arasında ayırım olmadan aynı şekilde kapandıkları bilinmektedir. Dini gereksinmelere göre kıyafetlerini şekillendiren kadınların dış giysilerini iç giysilerinin üzerine giydikleri anlaşılmaktadır (Mutaf, 2015, s. 288). Sicillerde kadınların dışarda kullandıkları dış giyimin “çarşub” (TDV ÜŞS No: 96, 13) olarak ifade edildiği bilinmektedir. Çarşub kelimesi, iki anlamda kullanılmıştır. Bunlardan ilkinin yatağa serilen çarşaf olduğu ve kadınların sokağa çıkarırken bununla örtünerek dışarı çıktıkları ifade edilmiştir. Daha ileriki zamanlarda kullanılan çarşubun üç parça halinde tasarlanmış olduğu ifade edilmiştir. Parçalardan ilki yüzü örten peçe, ikincisi baştan itibaren gövdenin üst kısmını kapatan pelerin, üçüncüsü belden ayaklara kadar inen eteklik kısmını oluşturacak şekilde tasarlanmıştır (Koçu, 1969, s. 65). Çarşaf, resimlerde tasvir edilirken genel renginin siyah olduğu gözlenmektedir. Siyah renkli çarşaf, herhangi bir estetik kaygısı ile oluşturulmamış olup sadece kapanma amacına hizmet etmektedirler. Renginin siyah olması ise daha kapatici ve daha az dikkat çekici olması istenmesinden dolayıdır. Sicillerde geçen “nakışlı çarşub” (TDV ÜŞS No: 96, 13) ifadesinden iki ihtimal ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, çarşafın estetik olarak üretilmek istendiği ve üzerine nakış işlendiğidir. Bu ihtimal zayıftır. Çünkü kadınlar, dış giysilerinde genellikle siyah ve sade çarşaf tercih etmişlerdir. İkinci ihtimal ise kadınların yataklarında kullandıkları çarşafı kapanmak için kullanıyor olma ihtimalleridir. Bu ihtimal de zayıf gözükmektedir. Çünkü yataklarda kullanılan çarşaf, genelde beyaz renkli ve işlemelidirler. Sicillerde bu kavramın yanı sıra geçen “mahreme” (TDV ÜŞS No: 96, 13) kelimesi de bir dış giysiyi ifade etmektedir. Söz konusu giysinin Garnett, çoğunlukla ekose kumaştan yapılmış olduğunu ve kafadan geçirilerek çene altından tutturulduğunu belirtmiştir (Garnett, 2009, s. 500). Garnett’in yaptığı mahreme tanımı, çarşub ile oldukça benzerdir. Mahraba, mahrava olarak da geçen bu kelime, kadınların dışarıda

<https://www.osmanlicaturkce.com/> ancak buradaki ifade edilen arakiyye altınla yaldızlanmış olmasından dolayı yünden yapılan ve dervişlerin kullanmış oldukları külahtan uzak bir anlam ifade etmektedir ve daha yaldızlanmaya müsait bir maddeden yapılan ve üst düzey ve varlıklı birinin kullanmış olduğunu ifade ettiği kanaatindeyiz.

⁴ Kelimenin aslı Kotaz’dır. Kadınların başlarını süslemek amacı ile kendi saçlarından veya yemenilerinden yaptıkları baş süslerine verilen addır bk. (Koçu, 1969, s. 131).

giydikleri siyah renkli ipekli çarşaf manasında kullanılmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 92).

Üst kıyafet olarak kullanılan bir diğer giysi ferace için Pakalın, Osmanlı kadınlarının tesettürden evvel kullandıkları önceleri çuhadan, daha sonraları fantezi kumaşlardan yapılan bir üst giysi tanımını yapmaktadır. Genellikle süssüz ve sade oldukları halde cepleri ve yakası işlemeli olanların da bulunduğunu ifade etmektedir (Pakalın, 1993, s. 601). Yakası ve arkası uzun olabildiği gibi isteğe bağlı bol ve dar olanları da mevcuttur. Renkleri ise genellikle koyudur (Koçu, 1969, s. 108). Ancak sicillerde geçen “kırmızı, mor çuha ferace” (TDV ÜŞS No: 104, 36) ifadelerinden feracelerin yapımında kırmızı, mor ve hatta kimi zaman yeşil renklerin tercih edildiği anlaşılmaktadır. İlaveten yapımında çuha kullanılması, üretilen feracelerin kışlık oldukları çıkarımını yaptırmaktadır. 1655’te İstanbul’a gelen yabancı yazarlardan Jean Thévenot’un “Osmanlı kadınlarının sokakta giydikleri feracelerin ancak parmak uçlarının görünebileceği kadar uzun olduğu” söylemlerinden feracelerin uzunlukları hakkında bilgi edinilmektedir (Gürtuna, 2002, s. 1781)⁵.

Özellikle erkekler tarafından kullanıldığı bilinen kaftan, dış kıyafetler kategorisindedir. Astarsız yapılmış esvab, entari manalarına gelir. Kaftanlar, cinslerine ve nevilerine göre değişiklik gösterir ya da murabba, keçe, çuha⁶ kaftan⁷ gibi isimler alırlar. Kaftanların renkleri, düğmeleri ve şeritleri giyen kişinin dereceleri hakkında bilgi verir (Pakalın, 1993, s. 134). Genellikle padişahların ve devlet erkânından erkeklerin giydikleri üst giysinin kaftan olarak isimlendirildiği bilinmektedir. Sicillerde kaftan (TDV ÜŞS No:102, 5) kelimesi tek başına kullanılmıştır. Bunun yanı sıra “köhne kaftan” (TDV ÜŞS No: 96, 15), “dökülmüş muhayyer⁸ kaftan” (TDV ÜŞS No: 99, 18), “altun kaftan” (TDV ÜŞS No: 99, 23), “incili kaftan” (TDV ÜŞS No: 104, 36), “alaca kaftan” (TDV ÜŞS

⁵ Yabancı yazarların Osmanlı kadın giyim ve kuşamı hakkında detaylı görüşleri için bk. (Gürtuna, 1997, ss. 7-52)

⁶ Çuhalarda özellikle kırmızı, mor ve yeşil renklerin fazlaca kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. Bk. (Üşs No:104,36), (Üşs No:101,24). Çuhadan özellikle yapılan bir erkek giysisi çakşır olarak ifade edilen şalvardır. Genellikle üst don üzerine giyilen bu giysi belden uçkur ile bağlanan ve baldırdan aşağısı aniden daralan ve bir tozluk gibi görev yapan ve devlet dairelerinde çalışanların ve yeniçeri ordusunun giymiş olduğu bir dış kıyafetin adıdır bk. (Koçu, 1969, s. 59).

⁷ Kaftan genel olarak erkeklerin giydiği dış kıyafetlerin üzerine bir koruyucu ya da unvanlarının ve statülerinin belirlenmesini sağlayan bir cübbe gibi kullandıkları dış giysiye verilen isim olmuştur. Sicillerde geçen “aba” kelimesi de yine kalın, kaba ve yünlü kumaştan yapılmış potur, hırka, cepken, palto gibi kullanılan giysilere de genel isim olarak aba denmiştir. Bu kumaştan ayrıca şalvar, salta, yelek, yağmurluk, terlik ve mest yapılırdı bk. (Koçu, 1969, s. 7). Esasında kullanılacak kumaşın özelliğine göre yapılacak kıyafetler belirlenirdi. Sert, kalın, yünlü kumaşlardan

⁸ Seçmeye, beğenmeye bağlı olan, seçmece beğenmece bk. (Devellioğlu, 2005, s. 671).

No: 101, 24), “keten kaftan” (TDV ÜŞS No:103, 47) gibi niteleyici sıfatlarla anılmışlardır. Böylelikle kaftanların yapımında kullanılan altın, inci gibi malzemelerden onların ekonomik değerlerini; dökülmüş, köhne gibi ifadelerden ise sık kullanılarak eskitilmiş ve ekonomik değeri cüz’i miktarlarda olan giysilerden bahsedildiği anlaşılmaktadır. İlâveten farklı renklerden kumaşlardan bahsediliyor olmasından kaftanların hem isteğe bağlı -zevke göre- ve hem de ekonomik duruma göre üretildikleri anlaşılmaktadır.

“Türklerde İslamiyet’in de etkisiyle temizliğe verilen önem, hamam kültürünü oluşturmuştur. Bu çerçevede Türk kadınlarının hamamlarda kullandıkları “banyo kesesi”, “keten bezi”, “ibrişim futa”, “havlu makrome” gibi eşyaların isimleri sicillerde geçmektedir (ÜŞS No: 99, 18).

Kadınların Kullandıkları İç Giysiler

Dış giyim genellikle kişinin ilk görünüşünü yansıttığı ve siyasi, ekonomik, kültürel durumu hakkında doğrudan mesaj verdiği için iç giyime göre daha görünür durumdadır. Her ne kadar durum bu şekilde olsa da -iç giyimin de şekillenmesinde evvela ihtiyaçlar ve ekonomik kaygılar ön plana çıksa da- iç giyimin temsiliyetinde de dini ve kültürel etkenlerin izlerini taşıdıkları anlaşılmaktadır. Çünkü Üsküdar mahkemesine yansıyan sicil kayıtlarından erkeklerin ve kadınların kullandıkları iç giyimden onların vücutlarını muhafaza ederken aynı zamanda uzunlukları ile iç örtünmeyi sağladıkları sonucuna ulaşılabilir. Giyenin vücudunu en az yarısı olmak kaydı ile tamamını kapattığı bilinmektedir. Sicillerde “gömlek” (TDV ÜŞS No:96, 42) şeklinde ifade edilen kelimenin asıl biçimi “gönlek” tir. *Gön* kelime olarak “deri, ten” manalarına gelir. *Gönlek* şeklinde kullanımında “ten üzerine giyilen giysi”yi ifade eder. Hem erkekler hem de kadınlar, gömlek kullanıcılar ancak her iki cinsiyetin kullandıkları bu gömlek, kesim ve şekil bakımından farklıdır. Erkeklerin kullandıkları gömlek, diz kapağı üzerine kadar gelir ve donun içerisine konularak kullanılır. Buna karşın kadınların kullandıkları gömlekler, ayak bileklerine kadar uzanır. Yapıldıkları maddelerin özellikleri, iç giyime uygun olarak yumuşak ve ince bezlerden yapılır. Genellikle beyaz renkte olan bu bezler dışında beyaz üzerine kırmızı, mavi ve sarı renklerin uçuk olan tonlarından da üretilirlerdi. Helâli gömlek olarak ifade edilen gömlekler ise kibar gömleklerdir ve yapımı, bürüncük kumaştan olurdu (Koçu, 1969, s. 125).

Sicillerde geçen bir başka iç çamaşırı “don” (TDV ÜŞS No: 96, 42) hem erkeklerin ve hem de kadınların kullandıkları kesimi itibari ile bacaklar için iki paçası, giyildiğinde vücudu belden aşağı topuklara kadar örten, ten üzerine doğrudan giyilen bir iç çamaşırıdır. Buna “iç donu” diğer bir adlandırma ile “tuman” da denir (Koçu, 1969, s. 93). Akdon⁹ olarak da ifade edilen bu giysi genellikle pamuktan yapılır ve tenle temasları daha yoğun olacağı için rensiz

⁹ Akdon, iç pantolonu, elbise, giysi.

olmaları sağlıklıdır (Gülensoy, 2007, s. 600). Akdon olarak ifade edilmesi, beyaz don anlamını taşımasından dolayıdır.

Mahkeme kayıtlarında “zıbun”, “zıbın”, “zıbınlık” (TDV ÜŞS No: 102, 5) olarak sicillerde geçen kelimenin aslı, “zıbun” olmasına rağmen halk arasında yaygın kullanımı “zıbın” şeklindedir ve “içlik” olarak kış aylarında esvabların altına giyilen kolsuz, pamuklu yeleğe verilen isimdir (Koçu, 1969, s. 251). Sicillerde “kırmızı boğası¹⁰ zıbun” (TDV ÜŞS No: 99, 18) ve “köhne kara zıbun” (TDV ÜŞS No: 99, 18) şeklinde geçen farklı iki ifadeden zıbunların yapımında farklı renklerin kullanıldığı görülmektedir. Burada kırmızı ve kara renkten yapılmış zıbunlara rastlanmaktadır. İç kıyafetlerin dış kıyafetlere göre daha fazla kullanılması sebebiyle daha çok tahrip olmaları sonucunu doğurmuştur. Bu yüzden eskimiş anlamında “köhne” kelimesi ile sicillere kaydedilmişlerdir.

Kadınların Kullandıkları Aksesuarlar

Kadınlar, dış giysilerini kullanırlarken bazen işlevsel bir maksatla bazen de görsel ve estetik kaygılar ile bazı aksesuarları kullanmışlardır. Buradan hareketle kadınların günlük hayatlarında kullandıkları elbiselerinin üzerine bellerini daha sıkı tutmak için sardıkları dar ve uzun kumaşa” kuşak” ismi verilir. Bunun için şal, kumaş gibi maddeler kullanılırken aynı amaca hizmet etmek üzere iplerin dahi kullanıldığı bilinmektedir. Kadınlar ev içerisinde entari üzerinde genellikle entarinin kendi kumaşından yapılan ve dar ve uzun kesime sahip kimi zaman bir uçkur gibi gözükten ve belden sadece bir defa dolanan kuşakları kullanmışlardır (Koçu, 1969, s. 161) Sicillerde geçen “kırmızı kadife üstüne bir incili kuşak” (TDV ÜŞS No: 104, 36), “kırmızı muhatim¹¹ kuşak” (TDV ÜŞS No:102, 1),

¹⁰ İspanyolca “bocaci”, “bokaci” kelimelerinden geldiği ifade edilmiş bk. (Koçu, 1969, s. 41). Boğası: Seyrek dokunulmuş astar olarak kullanılan, beyaz ve çeşitli renklerde üretilen ince pamuklu kumaştır (Ünal, 2011, s. 125). Beyaz olanlarının 16. Yüzyılda kefen olarak kullanıldığı da ifade edilmiştir (Koçu, 1969, s. 41). Genel olarak iç giyim yapımında kullanılan ve seyrek şekilde dokunan pamuklu bir kumaş olduğu için kefen yapımına en uygun kumaş olsa gerektir. Tenle teması noktasında kefen bir bakıma bir iç giyim bir bakıma ise bir dış giyim özelliğinde olmak durumundadır. Yaygın kullanımı kaftan, kapama gibi dış kıyafetlerin yanı sıra zıbın gibi iç giysilerin ve birçok giyim eşyasının yapımında ve dokuma kumaş olarak kullanılan maddedir (Ünal, 2011, s. 125).

¹¹ Bağlanmış şeyler. Bk. URL-2 <https://www.osmanlicaturkce.com/>. Kuşak kadınlardan daha fazla olarak erkekler tarafından kullanılmıştır. Erkeklerin kullandıkları kuşak çeşidi iki adettir. Biri amacına uygun olarak beli sıkı tutmak üzere iç gömleğin üzerinden vücudun farklı yerlerinden geçirilmek sureti ile sabitlenir. İç kıyafetlerin genel özelliklerinden olarak üretilen iç kuşaklar pamuklu ve pamukla karışık yün veya sade yünden üretilmişlerdir. Erkeklerin kullandıkları dış kuşaklar göbek üstünden kol altına kadar gelen kuşaklardır. Bu kuşakların yapımı en aşağı pamuk ve yünden başlar kuşağı kullanan kişinin makamı mevkii ve ekonomisine göre çok değerli kumaşlardan

“kırmızı tor kuşağı” (TDV ÜŞS No: 102, 3) ifadelerinden kuşakların genel kullanımının dışında yeri geldiğinde giysiler üzerinde birer aksesuar gibi kıyafeti tamamlayıcı unsur olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İlaveten kuşakların ekonomik duruma göre incilerle süslenebildiği ve üretildikleri kumaşların farklılık gösterdiği görülmektedir.

Son olarak sicillerde geçen “boğça” (TDV ÜŞS No:102, 1), kadınların ellerinde bir nevi çantaları olarak kullandıkları ve içinde giysi, terlik, havlu vs. taşıdıkları bez parçasıdır. Genellikle çapraz şekilde uçları birbirine bağlanarak kullanılan bu bez parçasının dörtgen şekilde kesilmiş olması gerekmektedir. Böylece uçları birbirine bağlandığında eşit oranda birleşmektedir. Boğçaların sicillerden anlaşıldığı kadarı ile basmadan (TDV ÜŞS No: 99, 18) veya pamuklu ya da saten herhangi bir kumaş türünden yapılması mümkündür. Renkleri ise istenilen her renkte olabilir. Sicillerde geçen beyaz basma boğça (TDV ÜŞS No: 99, 18), yeşil eskili boğça (TDV ÜŞS No:103, 3) ifadeleri boğçaların yapımında beyaz ve yeşil renkli kumaşların kullanılmış olduğunu göstermektedir. Bunun dışında her renkte ve desende yapılması da muhtemeldir.

Kadınların Kullandıkları Ziynet Eşyaları

Türk kadınları, giyim ve süslenme konusuna önem vermişlerdir. İslam öncesi dönemlerden beri giyim süslenme ve ayrıca baş tuvaleti olarak adlandırdıkları saç bakımlarına ve makyajlarına daima dikkat etmişler ve maddi imkânlarının elverdiği ölçülerde süslenmeye çalışmışlardır. Türk kadınlarından ekonomik durumu iyi olanlar, “ökmek” ismini verdikleri halka şeklinde altın ve gümüşten yapılmış küpeleri kullanırlardı. Ekonomik durumu iyi olmayanlar, boncuk “moncuk” dedikleri -maddi değeri olmayan- boncuklardan yaptıkları takıları kullanırlardı. Bu bilgiden hareketle kadınların kendilerini mutlu ve şık hissedebilecekleri takıları bir şekilde temin edip kullanabildikleri ortaya çıkmaktadır (Yücer, 2022, ss. 445-445). Doğada bulunan her şey, İslam öncesi dönemde kadınlar için takı haline getirilebilecek şeylerdi. Örneğin deniz böcekleri, midyeler, meyve çekirdekleri, at, öküz ve koçbaşları, çeşitli tohumlar, çeşitli kuşların rengârenk tüyleri, hayvan kemikleri, kılları, kuyrukları kullanılanlardan bazılarıdır. Mesela ergenlik çağına gelen kızlar, tohum takarlar; evlenmek isteyenler ve yeni gelinler ise karanfil takarlardı. Her takıdaki simetriklik, malzeme, renk; kadının medeni durumunu ve isteğini- kız, buluş çağı, ergenlik, evlenmek istiyor, sözlü, nişanlı, evli, dul, yaşlı- gösterir (Erat, 2008, ss. 123-124). Buradan hareketle takıların kullanımında sadece süs eşyası olmanın ötesinde verilmek istenen alt mesajların olduğu görülmektedir. Klasik dönem Osmanlı

ve şallardan yapılırdı. Dış kuşak genel itibarı ile gösterişli olmanın yanı sıra işlevseldir. Ön tarafa gelen kıvrımları cep görevi görmüştür. Yine kuşağın kenarları ise bıçak, hançer, tütün, para keseleri, saatler ve anahtarların konulmasında kullanılmıştır. Bk. (Koçu, 1969, s. 161).

toplumunda kafasına iki dizi altın takan kadın, maddi durumunun iyi olduğu şeklinde mesaj vermiş olurdu. Kafasına sim takan kadının yeni evli olduğu anlaşılırdı (Yeşilyurt, 2008, ss. 64-65). Tarihten beri süregelen ve sürekli değişime uğrayan giyim ve süslenme, sözsüz görsel bir dil olarak özellikle karşı cinsler arasında kullanılmıştır. İlerleyen zaman ve değişen şartlar ve ekonomi neticesinde giyim, süs eşyaları da değişmiştir. Ancak hoş ve güzel giyinmek ve süslenmek kadın için hiçbir dönemde değişmemiş ve bunun gereği olarak sürekli gelişmiştir denilebilir. İncelenen Üsküdar sicillerinden elde edilen verilerde Üsküdarlı kadınların giyim ve süslenme konusunda medeni durumlarını yansıtan ifade veya durumlara rastlanmamıştır. Sadece kullandıkları takıların maddi değerlerinin tespiti mümkün olmuştur. Mahkeme kayıtlarından da anlaşılacağı üzere davalara konu olan ziynet eşyalarının genellikle altın ve gümüşten yapılmış eşyalar oldukları dikkat çekmektedir. Tıpkı giyim eşyalarında olduğu gibi maddi değeri olmayan şeyler, mahkemede dava edilmemiştir. Aynı mantıkla maddi değeri olan ziynet eşyaları, davaların konusu olmuştur. Söz konusu davalardan yola çıkılarak altın küpe (TDV ÜŞS No: 96, 17), altın yüzük (TDV ÜŞS No: 96, 37), altın zincir (TDV ÜŞS No: 96, 17), altın bilezik (TDV ÜŞS No: 96, 7) ve inci (TDV ÜŞS No: 96, 17), kadınların kullandıkları ziynet eşyaları arasında bulunmaktadır. Sicillerde geçen bu ziynet eşyaları genellikle ekonomik durumları iyi olan kadınların kullandıkları takılardır. Ayrıca yine mahkeme kayıtlarında geçen “gümüşlü ibrişim kuşak” (TDV ÜŞS No: 96, 42) ifadesinden anlaşıldığı gibi kuşağı kullanan kişinin ekonomik durumunun iyi olduğu kanaatine varmak da mümkündür. Zira kadınların elbiselerinin üzerine -daha önce de üzerinde durulduğu gibi- bellerini sıkmak için kullandıkları kemer, esasında kadının bel bölgesini belirginleştiren ve onun vücut hatlarını daha çok ortaya çıkaran bir aksesuardır. Mahkeme kaydında ifade edilen gümüşlü ibrişim kuşak, gümüş ile süslenmiş ya da gümüş işlemleri bulunan ibrişim yani ipekten dokunan bir parçanın üzerine dikilmek sureti ile oluşturulmuş bir kuşaktır. İpeğin ve gümüşün her ikisinin de bir diğerinden değerli maddeler olduğu düşünüldüğünde kuşağın sahibinin de ekonomik anlamda üst düzeyde biri olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

Türk kadınları, İslam Öncesi dönemlerden itibaren saç tuvaletlerine özellikle önem vermişler ve keçi kılından yaptıkları zülüfleri saçlarına takmışlardır (Yüçetürk, 2022, s. 445). Bir başka kayıтта geçen zülüf, yüzün iki kenarında kaşlarla kulak arasındaki mesafede kişinin şakakları üzerinde büyüyen saç demektir. Osmanlı’da zülüflü ağalar ile zülüflü baltacıların da takma kız saçı taklidi kullandıkları bilinmektedir. İç oğlanlarının zülüfleri sırmadan, baltacıları ipekten örülü idi. Bu kişiler, sırmadan ya da ipekten yapılan bu takma saçları keplerinin altından takmak zorunda idiler. Bu kişiler, söz konusu zülüfleri sadece sarayda iken takarlar; saray dışında takmaları zinhar yasaktır (Koçu, 1969, s. 254). Sicillerde bu konuyla ilgili geçen “nakışlı zülüfler” (TDV ÜŞS No: 96, 17) ifadesi, zimmilere ait bir belgede geçmektedir. Burada

bahsedilen zülüflerin nakışlı olması, söz konusu zülüflerin daha da süslü görünmesi için üzerine yapılmış bir süslemeyi ifade etmektedir. Bu bilgilerden hareketle zülüflerin sadece devlet görevlileri tarafından sarayda kullanılmadığı aynı zamanda halk arasında da bir süslenme aracı olarak kullanıldığı söylenebilir.

Sonuç

Giysilerin tarihi -daha önce de ifade edildiği gibi- insanlığın varoluşuna kadar götürülebilir. Giysilerin bu noktadaki ihtiyaç durumu ve temin edilme şekilleri, asgari ihtiyacı karşılayacak şekildedir. Erken zamanlarda insanlar, vücutlarını ve vücutlarının mahrem olan yerlerini korumak, saklamak/sakınmak ihtiyacı neticesinde en kolay ulaşılabilecekleri bitki yapraklarından istifade etme yoluna gitmişlerdir. Daha sonra ilerleyen zaman ve buna paralel olarak bilgi düzeyinin artmasıyla birlikte giyim, ihtiyacı karşılamının yanı sıra kültürel, ekonomik, siyasi, dini vb. faktörlerin etkisi ile farklı şekillere bürünmüştür. Söz konusu aşamada Klasik dönem Osmanlı toplumunda kadınların kullandıkları giysilerin yapımından günlük hayatta kullanılmasına kadar çok değişik faktörlerin giysiler üzerinde rol oynadığı tespit edilmiştir. Klasik dönem Osmanlı toplumunda Müslüman kadınların kullandıkları giysilerin kullanım alanlarına göre de farklılık gösterdiği tespitler arasındadır. Mesela Müslüman bir kadın, dini inancından dolayı toplum içerisinde kendisine namahrem olan kişilerle karşılaşacağı noktalarda tesettürsüz gezmeydi. Hem inanç gereği ve hem de toplumda var olan ancak yazılı olmayan sözleşmeler, örf ve adetlerin de etkisinden dolayı bir kadının dış mekânda tesettürsüz dolaşması hoş karşılanmamıştır. Kısacası giyim ve kuşamın kullanım alanlarını belirleyen ilk etken dini etken, ikincisi ise örf ve adetler olmuştur denilebilir. Kişilerin dışarıya karşı sessiz ancak görsel bir dil olan giyimleri ile dini, siyasi, ideolojik ve kültürel bir mesaj vermeleri sağlanmıştır. Çünkü insanlar, en çok dış görünüşleri ile bu etkileri sağlayabilirler ve karşı tarafa kimlikleri ve ideolojileri hakkında görsel mesaj verebilirlerdi.

Üsküdar sicilleri incelenerek yapılan araştırmada kadınların iç ve dış giysiler olarak farklı kumaşlar ve farklı süslemelerden istifade edilerek yapılan giyim eşyalarını kullandıkları anlaşılmaktadır. Bu cümleden hareketle kadınların giysilerinin kalitesini etkileyen faktörün ekonomik faktör olduğunu söylemek doğru olacaktır. Ekonomik faktörlerin kişilerin giysilerinin kumaş kalitesinden özellikle dış kıyafetlerde kullandıkları süslemelerin pahalı veya ucuz olmasını etkiledikleri bilinmektedir. Bu anlamda kullanılan giysiler, onu kullanan kişilerin maddi durumları hakkında da dışarıya bilgi vermektedir. Maddi durumu iyi olan insanlar, daha kaliteli kumaşlar ve elbiselerin üst süslemelerinde kullanılan değerli materyaller tercih ederlerken söz konusu kalite, ekonomik durumun zayıflamasıyla birlikte alt seviyelere gerilemiştir. Klasik dönem Osmanlı toplumunda kadınların giysilerine önem verdikleri ve ekonomilerinin el verdiği ölçüde giyim ve süslenmelerine dikkat ettikleri tespit edilmiştir. Ekonomik durumu el vermeyen Osmanlı kadınları aynı mantıkla hareket etmişler; süslenme konusunda da kendilerini hoş göstermek için asgari ölçüde maddi değeri

bulunmayan ancak kullanıldığında kişilere şık oldukları imajını verebilecek boncuklar (moncuk) kullanmışlardır.

Netice itibari ile makalede verilen bilgiler değerlendirildiğinde eski dönemlerden beri giyimin kişilerin kimlik ve kişiliklerinden, siyasi ideolojileri ve kültür örf-adetlerini, erken dönemlerde kadınların medeni durumlarını yansıtmaya kadar her türlü mesajı karşı tarafa verebildiklerinden bahsedilmiştir. Klasik dönem Osmanlı toplumuna bakıldığında ise mahkeme kayıtlarından edinilen bilgiler daha çok bu konulardan giysilerin maddi değerleri ve yine giysiler hakkında çıkarılabilecek yorumlar neticesinde birlikte yaşama kuralları olan örf ve adetlerin, dinin etkisinde kalarak giysilerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mahkeme kayıtlarına yansıyan davalarda maddi değeri olan giysilerin çalınması, boşanmalar neticesinde kocası tarafından kadına iade edilmeyen maddi değeri olan/olmayan giysiler ve takılar, kadınlar tarafından davaların mahkemeye taşınmasına sebep olmuştur. Kadınların hemcinsleri arasında hırsızlık konusunda davalı oldukları da tespitler arasındadır. Sicillere yansıyan davalarda maddi değeri olmayan giysiler, “köhne” olarak isimlendirilmiş ve kayıtlara bu şekilde geçmiştir.

Kaynakça

Kısaltmalar

TDV ÜŞS NO: Türkiye Diyanet Vakfı Üsküdar Şer’iyye Siciller No.

Arşiv Kaynakları

TDV ÜŞS NO: 96, 97,99,101,102,103,104.

Telif Eserler

15.06.2023 tarihinde URL-1 <https://www.luggat.com/index.php#ceviri> adresinden erişildi.

15.06.2023 tarihinde URL-2 <https://www.osmanlicaturkce.com/> adresinden erişildi.

Atalay, E. (2021). 19. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Kadın Kıyafetinin Evrimi, *Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi ETÜT*, 2, 131-148.
15.06.2023 tarihinde <https://dergi.erkum.edu.tr/tarih> adresinden erişildi.

Avcı, Y. (2007). Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde ‘Otoriter Modernleşme’ ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi. *OTAM*, 21, 1-18.

Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (22. bs.) (A. S. Güneyçal, Haz.). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Erat, F. S. (2008). Sarıkız Coğrafyası Türkmenlerinde Takı Kültürü ve Nazarlık. M. T. Koçkar (Ed.), *Halk Kültürü’nde Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss.122-128). Eskişehir.

Fanny, D. (2006), *Osmanlı Hanımı* (B. Tırnakçı Çev.). Yapı Kredi Yayınları.

Garnett, L. M. J. (2009). *Türkiye’nin Kadınları ve Folklorik Özellikleri* (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.

Gülensoy, B. (2007), *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. İstanbul: Motif Vakfı Yayınları.

- Gümüştökin, N. (2011). “Kültür” Kavramı ve Osmanlı’da Günümüze Kültürel Yapının İncelenmesi (C. 38). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Gürtuna, S. (1997). *Osmanlı Kadın Giysisi* (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı. İstanbul.
- Gürtuna, S. (2002). Klasik Dönemde Osmanlı Kadınının Giyim Tarzı. *Türkler içinde* (C. XI, ss. 1773-1794). Ankara.
- Karaman, M. (2004). Üsküdar’ın Türkiye Kimliği: Üsküdar Anadolu, *Üsküdar Sempozyumu I Bildiriler*. (C. I, ss. 213-242). İstanbul.
- Keskin, Y. (2015). *Lâle Devri’nde Kadınlar: Eyüp Örneği* (Basılmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı. Balıkesir.
- Koca, E. (2012). Osmanlı’da Yapılan Kılık Kıyafete İlişkin Reformların Erkek Giysilerinin Biçimsel Özelliklerine Etkileri. 14.04.2023 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/282613486_Osmanlida_Yapilan_Kilik_Kiyafete_Iliskin_Reformların_Erkek_Giysilerinin_Bicimsel_Ozelliklerine_Etkileri/link/5614390908aed47facee299c/download adresinden erişildi.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları.
- Kuşoğlu, M. Z. (2008). Halk Kültürü’nde Giyim-Kuşam. M. T. Koçkar (Ed.), *Halk Kültürü’nde Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde* (ss. 26-29). Eskişehir.
- Kutlu, M. ve Özmen, A. (2008). Kimlik(Ler) Sembolü Olarak Giyim, Kuşam ve Süslenme. M. T. Koçkar (Ed), *Halk Kültürü’nde Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde* (ss. 305-309). Eskişehir.
- Mutaf, A. (2015). İnanç-Statü-Tarz Üçlemine Osmanlı Kadınlarının Giyim-Kuşam Kültürü ve Sosyal Hayattaki Fonksiyonelliği: 17. Yüzyıl Edremit Örneği. *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 283-299.
- Okuşluk Şenesen, R. (2008). Türk Süslenme Kültüründe Geleneksel Kozmetik Uygulamalar. M. T. Koçkar (Ed.), *Halk Kültürü’nde Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde* (ss. 156-411). Eskişehir.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Sezer Arıç, A. (2006). Türklerde Kıyafetin Kısa Tarihi. *Atatürk Araştırma Merkezi*, 22(64-65-66), 141-160.
- Turan, Ş. (2000). *Türk Kültür Tarihi*. Ankara.
- Ünal, M. A. (2011). *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Yeşilyurt, E. (2008). Anadolu Kadın Baş Bağlamasının İletişimdeki Dili. M. T. Koçkar (Ed.), *Halk Kültürü’nde Giyim-Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde* (ss. 64-67). Eskişehir.
- Yüçetürk, S. (2021). *Şer’iyye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı’da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)* (Basılmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Yüçetürk, S. (2022). Türk Kadınının Giyim Kuşamı ve Güzellik Anlayışı. *Gttad*, 4(7), 441-450.